

## **МЕТАФОНΙΑ И АВТОТЕКСТУАЛНОСТ: БЕЛЕЖКИ КЪМ ТЕРМИНОТВОРЧЕСТВОТО НА РАДОСВЕТ КОЛАРОВ**

**Резюме.** Текстът разглежда два основни термина в литературоведските трудове на Радосвет Коларов — метафония и автотекстуалност — в непосредствения контекст на тяхното възникване: книгите „Звук и смисъл“ (1983) и „Повторение и сътворение“ (2009). Проследяват се стратегиите, които Коларов използва в своето терминотворчество както и потенциалните проблеми и ограничения, свързани с тези стратегии. Макар Коларов като цяло да се придържа към морфемно базиран минималистичен подход спрямо термините си, те, преднамерено или не, често пораждат продуктивни амфиболии, които помагат за разчертаването на неизследвани или слабо изследвани полета на литературната теория. *Ключови думи:* термин, амфиболия, етимология, метафония, автотекстуалност

Преди да се обърна собствено към въпроса за термините, създадени от Радосвет Коларов, ще се спра на две по-обща теми: едната е съдържателна, а именно темата за повторението като своеобразна матрица в теоретичните трудове на Коларов; другата е формална, по-специално титрологична — тя засяга заглавията на двата основни теоретични труда на Коларов: по-ранния „Звук и смисъл“ (1983) и по-късния „Повторение и сътворение“ (2009).

### **1. Повторителността в творчеството на Коларов: от метафонията до трансмодалната идея**

Във въведението на книгата „Звук и смисъл“, публикувана през 1983 г. — въведение, озаглавено „Отвъд стиха“, — Коларов пише следното:

Хитроумието на тази аналитична процедура [процедурата, при която преброяват само срещанията на един говорен звук уж за да се докаже неговата повишена концентрация в даден пасаж от текста — бел. моя, Х. Т.] се крие в неотчитане на простия факт, че със слизането „надолу“ в йерархията на структурните равнища — от по-съдържателни към по-формални и най-формални, повторителността лавинообразно расте и с това губи своята относителна значимост на художествен феномен. За разлика от повторението на някакъв сюжетен ход в неговото словесно изпълнение (още повече при копираното му възпроизвеждане), което трябва да избира измежду астрономически брой варианти, повторението на някаква фонема

във фонологичен текст, съставен от комбинацията на няколко десетки фонем, очевидно съвсем не е рядко събитие. Необходим е надежден метод за доказване съществената концентрация на фонетичните елементи.<sup>1</sup>

Забележителен в този цитат, от една страна, е фактът, че темата за повторението вълнува Коларов още в ранния му труд, а от друга, също и фактът, че авторът разглежда повторенията на най-формалните равнища на текста и тези на най-съдържателните му равнища като явления от един и също порядък: и в двата случая те могат да бъдат съизмервани с помощта на едни и същи статистически процедури.

Коларовата теория за автотекстуалността, развита по-късно в „Повторение и сътворение“, не елиминира *a priori* възможността феноменът автотекстуалност да се разглежда като принадлежащ не само на художествения, но и на научния дискурс. В този ред на мисли бихме могли да заемем позицията на „Звук и смисъл“ и *проспективно* да си представим метафонията като вид автотекстуалност. Тогава съществената концентрация на даден фоничен елемент в определен отрязък от текста може да се разглежда като случай на „синтагматична“ повторителност в термините на „Повторение и сътворение“: метафонията често върви ръка за ръка с „експанзията на една или повече семанти“, за да образува своеобразен „минимален синтаксис“<sup>2</sup>. От друга страна, бихме могли да заемем позицията на „Повторение и сътворение“ и *ретроспективно*, но също така и само по аналогия, да си представим автотекстуалността като вид метафония — съществена концентрация този път не на говорни звукове, а на мотиви: сюжетни и персонажни констелации, които характеризират творчеството на даден автор. Дори на понятието за трансмодална идея, макар то да принадлежи вече на безликия, неавторов научен дискурс, също би могло да се погледне от същия ъгъл на тематично vyplътената повторителност.

## 2. За заглавията

Каквото наблюдаваме в плана на съдържанието, същото наблюдаваме и в плана на изразяването. Структурата на заглавията и подзаглавията на двете книги — ранната и късната — е сходна, но се виждат и контекстуалните разлики. В заглавията имаме по една двучленна синтагма от съществителни имена, които не са термини: съответно „Звук и смисъл“ и „Повторение и сътворение“. Двете двойки функционират в режим на вътрешна комплементарност или по-скоро вътрешно взаимно осветляване, което намира своя най-прецизен смисъл в двата подлежащи научни термина, неспоменати в заглавията, а именно метафония и автотекстуалност: метафонията е пресича-

<sup>1</sup> КОЛАРОВ, Р. *Звук и смисъл. Наблюдения над фоничната организация на художествената проза*. София: БАН, 1983, с. 7.

<sup>2</sup> КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*. София: Просвета, 2009, с. 50–53.

не на определени звукови свойства („звук“) с определена семантична структура („смисъл“), докато автотекстуалността е възплъщение на идеята, че вече създадените текстове оформят следите („повторение“), в които възникват новите текстове („сътворение“). И двете явления — и метафонията, и автотекстуалността — за Коларов са спорадични и вероятно оценени: звук и смисъл не винаги се пресичат и не всеки текст е автотекстуален.

Тази спорадичност намира израз в особените непълноти, които характеризират подзаглавията на двата труда. „Звук и смисъл“ носи подзаглавието „Наблюдения над фоничната организация на художествената проза“. Разбира се, тук обектът на изследването, донякъде неточно, е представен като някаква изчерпана цялост. Самата книга *de facto* не се занимава с цялата фонична организация, а с един сравнително тънък пласт от нея, а именно метафоничните структури. От друга страна, на тази спорадичност на обекта и на неговата само вероятностна оценимост много уместно съответства ограничената перспектива, заложена в жанра „наблюдения над“. В подзаглавието на „Повторение и сътворение“, което е „Поетика на автотекстуалността“, картината е преобърната: ограничеността, изглежда, е на самия обект, който, както споменах, е спорадичен. От друга страна, тук подходът към обекта е дефиниран през наглед всеобхватния *жанр на поетиката*. Това също донякъде е подвеждащо, доколкото авторът заявява в своя „Послеслов“, че не залага на изчерпващите класификации и че работата му преднамерено съдържа непълноти.<sup>3</sup>

Тук си струва да вметна, че паралелът между заглавията е само структурен. Тоест, колкото и примамливо да звучи една такава възможност, не е така, че при срещата на двете книги звукът да съответства на повторението, а смисълът — на сътворението. В „Повторение и сътворение“ Коларов показва, че една и съща смислова структура може да бъде възпроизведена без фонетични повторения.<sup>4</sup>

### 3. За термините

Радосвет Коларов не е от авторите, които подхождат към думите лекомислено. Той често тръгва от лековатите начини, по които често се борави с определени думи в литературоведските среди, опитва се да улови тягата, която движи тези словоупотреби, и да я впрегне в един максимално ползотворен теоретичен ход. Именно тази операция лежи в основата на Коларовото терминотворчество.

Оттук нататък бихме могли да разделим Коларовите термини например в две категории според техния произход: (1) термини, нововъведени от Коларов — например метафония, различните типове метафонични структури, инициационна творба и др.; (2) термини, заети от други литературни те-

<sup>3</sup> КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение*, с. 333–334.

<sup>4</sup> КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение*, с. 73–74.

оретици: например автотекстуалност, синоптичен автор и др. И двете групи термини биха могли да бъдат причастни към дадена трансмодална идея.<sup>5</sup>

Преди да разгледам по-подробно двата конкретни термина — метафония и автотекстуалност — ще се спра съвсем накратко върху модела, който Коларов в общи линии следва при своето терминотворчество, а именно модела на Мирослав Янакиев. В своята книга „Стилистиката и езиковото обучение“ Янакиев отбелязва следното: „Учените смятат за термин такъв израз, за който вярват, че точно знаят за название на какви неща могат да го използват“<sup>6</sup>. Да оставим за момент логическата страна на терминотворчеството и да се съсредоточим върху чисто езиковата. Препоръката на Янакиев към учените е да използват за термини лексикални единици с гръцки или латински морфемнен състав с оглед на това да се избегне опасността от „амфиболия“ — изразът да не се разбира минималистично „морфема по морфема“, ами зад него да се отгатва повече информация, отколкото дава самият му морфемнен състав<sup>7</sup>. Факт е обаче, че спрямо времената, в които е била отправена тази препоръка, са настъпили известни промени: те засягат предимно разпространението на единици с гръцки и латински морфемнен състав, което вече става повсеместно във и извън научните среди, поради което от своя страна и амфиболията става по-трудна за отбягване, макар тя да може да бъде и продуктивна, както предстои да се убедим в случая с автотекстуалността.

#### 4. Метафония

В „Звук и смисъл“ Радосвет Коларов изрично мотивира избора на термина *метафония* с неговия морфемнен състав. *Фония* означава системата на говорните звукове, а представката *мета* изразява двете интензионални характеристики, на които следва да бъдат носители говорно-звуковите структури, определяни като метафонични<sup>8</sup>: (1) честотата на фонемата в един отрязък от текста трябва да лежи значимо отвъд (*мета*) средната ѝ честота в целия текст<sup>9</sup>; (2) тази значима концентрация потенциално би могла да създаде една вторична (*мета*) знакова система, която да се пресече с първичната.

Макар дефиницията да е точна, с този термин биха могли да възникнат и някои проблеми. Най-напред е това, че съществува омонимен термин, който в традицията на романското езикознание означава преглас или *Umlaut*<sup>10</sup>. По-съществено обаче е друго: след като второто интензионално свойство — пораждането на вторична знакова система — само потенциално би могло

<sup>5</sup> КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение*, с. 225–227.

<sup>6</sup> ЯНАКИЕВ, М. *Стилистиката и езиковото обучение*. София: Народна просвета, 1977, с. 87.

<sup>7</sup> ЯНАКИЕВ, М. *Стилистиката*, с. 92.

<sup>8</sup> КОЛАРОВ, Р. *Звук и смисъл*, с. 22.

<sup>9</sup> КОЛАРОВ, Р. *Звук и смисъл*, с. 35.

<sup>10</sup> БОЯДЖИЕВ, Ж. *Увод в езикознанието (помагало за студенти)*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1995, с. 81.

да принадлежи на разглежданите структури<sup>11</sup>, не е ли по-последователно да стесним обхвата на термина *метафония* само до случаите, в които и двете свойства са актуално реализирани, т.е. метафония да бъде налице тогава и само тогава, когато наблюдаваме значима концентрация на фонични елементи и тази значима концентрация поражда вторична знакова система, притежава художествена функция, води до пресичане на звукови характеристики със семантични структури и т. н.? А ако е налице само първото условие – значимата концентрация – бихме могли да говорим за *хиперфония* (или респективно *хипофония*, в случай че концентрацията е значимо понижена).

## 5. Автотекстуалност

Радосвет Коларов започва „Повторение и сътворение“ с коментара, че тези две ключови думи в заглавието носят модела на повторението в самия си звуков градеж, те са каламбурно сближени.<sup>12</sup> Струва ми се, че подобен каламбур може да се открие и в самия термин *автотекстуалност*, който представлява контаминация на „автаркичната интертекстуалност“ на Люсиен Деленбах и „автоинтертекстуалността“ на Игор Смирнов.<sup>13</sup> Погледнато морфемно, първата съставка (*авто*) е гръцка, а втората (*текст*) е латинска. Ако съдим по етимологията, *автотекст* означава „същия текст“, както *автохтонен* означава „такъв, който остава на същата земя“. В гръцкото *авто* обаче го има и рефлексивното значение, каквото ние сме възприели в думи като *автопортрет* или *автогол*. Тоест *автотекст* е и текст, който се отнася към самия себе си. Бихме могли да направим експеримент и да „засечем“ морфемата *авто* от думата *автотекстуалност* със значението на същата морфема в думи като *автономен*, *автентичен*, *автаркичен*, *автоматичен* и т. н. Някои от тези определения ще са по-близки до автотекстуалността, други — по-далечни.

Но редом с по-широко или по-тясно дефинираната етимология в значението на *автотекстуалност* би могла да се прихване и поне една псевдо-етимологична интерференция, а именно интерференцията с думата *автор* (от латинския глагол *augere*, „увеличавам“). „С думата автотекстуалност се назовава диалогът между текстовете в творчеството на един автор“ — пише Радосвет Коларов и малко по-нататък аргументира избора на този термин с неговото основно предимство, с това, че той е „семпъл“, но и със съзнанието за неговия недостатък — това, че не е „достатъчно профилиран“<sup>14</sup>. „Недостатъчно профилиран“ в случая означава именно пропусклив за интерференции, предразполагащ към амфиболия и приканващ носителя на езика да се догажда какво точно е синтезирано в този термин. Амфиболията, която

<sup>11</sup> КОЛАРОВ, Р. *Звук и смисъл*, с. 40, 94–95.

<sup>12</sup> КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение*, с. 7.

<sup>13</sup> За препратки към съответните трудове вж. пак там.

<sup>14</sup> Пак там.

е сводима най-малкото до каламбура на *авто* и *автор*, всъщност е продуктивна, доколкото помага да се разчертае недостатъчно изследваното поле на автотекстуалната проблематика. Както и да разбираме фигурата на автора при Коларов, тя със сигурност носи двете основни значения на латинската дума *auctor*: (1) „този, който внася, прави, инициира нещо ново“, но също така и (2) „този, който гарантира за ново чрез нещо вече направено“.

## ЛИТЕРАТУРА

БОЯДЖИЕВ, Ж. *Увод в езикознанието (помагало за студенти)*. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1995. [BOYADZHIEV, Zh. *Uvod v ezikoznaniето (pomagalo za studenti)*. Plovdiv: Hr. G. Danov, 1995.]

КОЛАРОВ, Р. *Звук и смисъл. Наблюдения над фоничната организация на художествената проза*. София: Издателство на Българската академия на науките, 1983. [KOLAROV, R. *Zvuk i smisl. Nablyudeniya nad fonichnata organizaciya na hudozhestvenata proza*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, 1983.]

КОЛАРОВ, Р. *Повторение и сътворение: поетика на автотекстуалността*. София: Просвета, 2009. [KOLAROV, R. *Povtorenie i satvorenie: poetika na avtotekstualnostta*. Sofia: Prosveta, 2009.]

ЯНАКИЕВ, М. *Стилистиката и езиковото обучение*. София: Народна просвета, 1977. [YANAKIEV, M. *Stilistikata i ezikovoto obuchenie*. Sofia: Narodna prosveta, 1977.]

## METAPHONY AND AUTOTEXTUALITY: NOTES ON RADOSVET KOLAROV'S TERM FORMATION

**Abstract.** The paper examines two key terms in the theoretical works of the Bulgarian literary theorist Radosvet Kolarov — metaphony and autotextuality — in the immediate context of their emergence: Kolarov's books *Sound and Sense* (1983) and *Repetition and Creation* (2009). Special attention is paid to the strategies that Kolarov follows in the process of term formation, as well as to the potential problems and limitations related to these strategies. Although Kolarov generally follows a morpheme-based minimalistic approach to his terminology, it often creates, intentionally or not, quite productive amphibolies that are helpful in charting some unstudied or neglected subfields of literary theory.

**Keywords:** terminology, amphiboly, etymology, metaphony, autotextuality

**Hristo Hristov Todorov**, Senior Assistant Professor

ORCID iD: 0009-0008-1221-9014

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchencki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria

E-mail: hristotodorov@ilit.bas.bg